

Оксанич М. П.,
викладач кафедри німецької мови та методики її викладання
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

МАРКЕРИ КОРЕЛЯЦІЇ У СЕРЕДНЬОНІМЕЦЬКОМУ СКЛАДНОПІДРЯДНОМУ РЕЧЕННІ

Анотація. У статті розглядаються функції корелятивів у підрядних реченнях у середньовісній німецькій мові. З'ясовано, що для диференціації типів підрядності поряд з основним сполучником або замість нього в головному або в підрядному реченні використовуються корелятивні частки, такі, наприклад, як *so* та *do*. Встановлено, що синтаксис середньовісній німецькій мові тривалий час характеризувався структурною варіативністю.

Ключові слова: корелятив, сполучник, підрядне речення, головне речення, порядок слів, синтаксис.

Постановка проблеми. Усе різноманіття зв'язків між явищами, уточнення і диференціація в мисленні всіх різноманітних типів відношень дійсності, формування абстрактних уявлень робить необхідним утворення в мові адекватних форм для вираження складних процесів мислення [5, с. 64].

Розвиток і удосконалення граматичної будови мови виявляється у збагаченні й уточненні її синтаксичних засобів [1, с. 183]. Так, одним із шляхів збагачення мовних засобів слугує кількісне зростання запасу формальних засобів вираження цього зв'язку – сполучників [5, с. 64–65], які слугували основними маркерами підрядності в давньогерманських мовах [3, с. 159]. Замість багатозначних сполучників, наявність яких у реченні характеризує не стільки його тип та зміст, скільки його відносність стосовно іншого речення та абстрактних сполучників, значення яких не розчленоване та багатогранне, у середньовісній німецькій мові починають з'являтися сполучники з вузьким, точним та чітко диференційованим значенням [5, с. 64–65]. Сполучники, які мали спочатку конкретне просторове, пізніше – часове значення, стають вираженням більш логічних (причинно-наслідкових) зв'язків. Замість безсполучникових речень розвиваються складні форми співставлення, протиставлення і логічної підрядності (підрядні причинові речення, підрядні наслідку, умови, мети тощо). Водночас для вираження більш складних граматичних відношень у великій кількості формуються нові прийменники та сполучники внаслідок так званої “граматикалізації” смислових слів шляхом послаблення і збагачення їх первинного конкретного лексичного значення й розвитку на цій основі нової граматичної функції [1, с. 183].

Проте у формуванні гіпотаксису брали участь не лише сполучники, але й займенники та займенникові прислівники, які виконували роль корелятивів головного та підрядного речень [2, с. 221; 5, с. 60; 6].

Мета статті – з'ясувати засоби кореляції та функції і позицію корелятивів у середньовісній німецькому складному реченні.

Виклад основного матеріалу. Першим кроком до уточнення зв'язку між елементами складнопідрядного цілого служать корелятивні частки в головному реченні, які, завдяки своєму значенню, допомагають диференціювати типи підрядності.

Явище кореляції пов'язане з виникненням підрядного речення та уточненням багатозначних сполучників, наприклад *daz* та інших. У давньовісній німецькій мові випадки кореляції не розповсюджені. Особливого ж розвитку та необхідності використання вони досягають лише в нововісній мові. З таких корелюючих одиниць іноді розвиваються нові сполучники [5, с. 60]. Так, наприклад, частки *so*, *also* у сполученні з *daz* використовуються в складнопідрядних реченнях **результату та підрядних реченнях з модальним значенням**, що пізніше призводить до утворення сполучника наслідку *so dass* у нововісній мові, але зародження цього сполучника почалося набагато раніше [5, с. 60].

Для підрядних **допустових** речень корелятами слугували прислівники *so* і *do*. У реченнях з семантикою **причини** корелятами слугували такі прислівники як *so*, *do*, *nu*, *denne*. **Результат та мета** маркувалися корелятами *so* і *also*. Окрім того, мета маркувалася ще займенниковими сполучниками *damite*, *darumb*, *dar(r)zuo*. Відношення **поступки** корелятами не позначалися. Маркери *da*, *do* характерні для більшості складних речень з **темпоральними** підрядними. У поєднанні з аналогічним сполучним словом вони утворюють складні синтаксичні комплекси, де сполучник і корелятив займають і в підрядному і в головному реченні ініціальну позицію, утворюючи анафоричні конструкції архаїчного типу [2, с. 221; 6].

Варто зазначити, що в середньовісній німецькій мові корелятив *so* зустрічається частіше, ніж у давньовісній німецькій, але не є обов'язковим [5, с. 61; 8, с. 142]. Доволі часто корелятив *so* трапляється у підрядних реченнях наслідку, рідше у підрядних додаткових реченнях [8, с. 142]. У сучасній німецькій мові найуживанішим є корелятив *so* [4, с. 198; 7, с. 196]. Найчастіше *so* посилається на прикметник або прислівник у головному реченні і розташовується перед ними [7, с. 196]. Проведений аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що у середньовісній німецькій мові підрядне речення з **наслідковим зв'язком** могло містити корелятив *so*. Проаналізуємо приклади 1–3:

1) *Wir entsliezen si so wite daz wir dar fyve gan* (*Nibelungenlied*, 2046,3). «Ми відкриємо її так потужно, що можна буде потрапити на свіже повітря».

Приклад 1 демонструє розташування підрядного речення наслідку у постпозиції щодо головного речення. Сполучник *daz* поєднує підрядне речення з головним. При цьому спостерігаємо у головному реченні використання корелятива *so*, який розташовується дистантно зі сполучником *daz*. Підмет підрядного речення *wir* розташовується контактано зі сполучником *daz*, присудок *gan* займає фінальну позицію.

2) *In hofe Sigemundes der bhurt wart so starch daz man erdiezen horte palas vñ sall* (*Nibelungenlied*, 0033,2-0033,4). «У дворі Сігемунда лицарське змагання було таким великим, що було чути як бушували палац та зал».

У наведеному прикладі 2 підрядне речення наслідку, що введено сполучником *daz*, вжито в постпозиції до головної частини. При цьому у головній частині використаний корелят *so*. Він розташований дистантно зі сполучником *daz*. Підмет підрядного речення *man* розташований контактено зі сполучником *daz*. Проте присудок підрядного речення *horte* не демонструє фіксованого порядку слів, оскільки розташований у медіальній позиції підрядного речення.

Іноді корелят *so* може розташовуватися зі сполучником *daz* контактено у підрядному реченні [4, с. 198], як це демонструє приклад 3.

3) *Ze naht vil tovgen zer kemenate din in miner tarnkappen des soltv sicher sin so daz sich miner liste mach niemen wol verstan* (*Nibelungenlied*, 0659,1-0659,3). «Вже сьогодні я увійду у свою кімнатку, сховавшись у своїй шапці-невидимці так, що моє мистецтво ніхто не зможе збагнути».

Як і в попередньому прикладі 2, підрядне речення наслідку у прикладі 3 вжито в постпозиції до головного речення. Проте, на відміну від прикладу 2, де корелят *so* і сполучник *daz* розташовані дистантно, у прикладі 3 останні розташовані контактено. Підмет підрядного речення *niemen* у дистантному розташуванні зі сполучником *daz* не становить норми сучасної німецької мови, однак присудок *verstan* займає фіксовану фінальну позицію підрядного речення. Приклад 3 демонструє вільне розташування членів речення, яке не притаманне середньовісній німецькій мові.

У підрядних реченнях наслідку, згідно з нашим дослідженням, корелят *so* трапляється у 3,5% підрядних речень із загальної кількості (58) проаналізованих одиниць. При цьому 50% складають речення з дистантним розташуванням корелята *so* та сполучника *daz* та 50% з контактним розташуванням. Було виявлено, що у головному реченні корелят *so* вживається у досліджуваній період поодинокі і складає лише 1,85% із загальної кількості (58) проаналізованих одиниць.

Згідно з нашим дослідженням, корелят *so* трапляється також у підрядних **додаткових** реченнях, але рідше ніж у підрядних реченнях наслідку [8, 142], що засвідчують наступні приклади 4–6:

4) *So mac mich balde riwen daz ich ie wart geborn!* (*Nibelungenlied*, 2380,2). «Так я можу розкаятися, що народився!»

У прикладі 4 підрядне додаткове речення розташовується у постпозиції щодо головного речення та марковане сполучником *daz*. Головна частина містить корелят *so*, який займає ініціальну позицію і розташовується дистантно зі сполучником *daz*. Складений присудок підрядного речення *wart geborn* займає фінальну позицію. Підмет *ich* розташовується контактено зі сполучником *daz*. У прикладі 4 спостерігаємо у підрядному реченні сталий порядок слів, який тяжіє до норм сучасної німецької мови.

5) *Tv man in bekant so daz unser burge vride mvzen han* (*Nibelungenlied*, 0164,2-0164,3). «Повідомте їм, що наші фортеці слід захищати».

У прикладі 5 підрядне додаткове речення розташовується у постпозиції щодо головного речення та марковане сполучником *daz*. Головна частина містить корелят *so*, який розташовується контактено зі сполучником *daz*. Складений присудок підрядного речення *mvzen han* займає фінальну позицію. Підмет *unser burge* розташовується контактено зі сполучником *daz*. Приклад 5 засвідчує також фіксований порядок слів у підрядному реченні.

У проведеному нами дослідженні підрядних додаткових речень засвідчений поодинокий випадок вживання корелята *so* самостійно без поєднання зі сполучником *daz*, як у прикладі 6:

6) *Ich rat iv an den triwen so svlt ir zvo den Hynen vil gewærliche varn* (*Nibelungenlied*, 1504,3-1504,4). «Я вам вірно раджу, щоб ви поїхали до країни добре озброєними».

У прикладі 6 головна та підрядна частина поєднані корелятом *so*. Підрядне речення розташовується у постпозиції щодо головного речення. Складений присудок підрядного речення *svlt varn* утворює рамкову конструкцію з інфінітивом у фінальній позиції та фінітним дієсловом *svlt* на другому місці. Підмет *ir* розміщується після фінітного дієслова *svlt* на третьому місці. Така структура підрядного речення є ідентичною структурі підрядного додаткового речення сучасної німецької мови. Відмінність лише в тому, що у сучасній німецькій мові підрядні додаткові речення не маркуються корелятом *so*. Вважаючи те, що приклад такої конструкції в досліджуваній нами пам'ятці є поодиноким, ми припускаємо, що поєднання підрядних додаткових речень корелятом *so* було у середньовісній німецькій мові залишковим архаїчним явищем давньовісній німецької епохи.

Серед досліджуваних додаткових підрядних речень, виявлених у тексті „Пісні про Нібелунгів”, нами виокремлено 12,7% підрядних речень з дистантним розташуванням корелята *so* і сполучника *daz* та 0,5% становлять підрядні речення, в яких корелят *so* і сполучник *daz* розташовані контактено. Загальна кількість досліджуваних підрядних додаткових речень з маркером *daz* становить 408 одиниць, з них 52 одиниці (12,71%) використані з корелятом *so*. Випадки контактеного розташування *so* і *daz* є поодинокими, але ми можемо припустити, що новонімецький сполучник наслідку *so dass* почав зароджуватися в середньовісній німецькій мові із контактеного поєднання корелята *so* і сполучника *daz* у підрядних додаткових реченнях, що спростовує тезу про те, що корелят *so* використовувався в середньовісній німецькій мові лише в складнопідрядних реченнях наслідку.

Проведений аналіз виявив також наявність корелята *so* у підрядних **умовних** реченнях, як у прикладі 7:

7) *Ob Sivrit niht enlebte so wrde in vndertan vil der kunige lande* (*Nibelungenlied*, 0879,3-0879). «Якби Зігфрід не був живим, то йому б підкорялись деякі королівські країни».

У прикладі 7 підрядне умовне речення, марковане сполучником *ob*, розташовується у препозиції щодо головного речення. Присудок *enlebte* займає фінальну позицію, а підмет *Sivrit* розташовується контактено зі сполучником *ob*. Головне речення містить корелят *so*. Приклад 7 демонструє порядок слів, притаманний сучасній німецькій мові.

Під час ході дослідження були виявлені безсполучникові умовні речення з корелятом *so* в головній частині, як у прикладах 8–9:

8) *Vñ wirdet er din man so hastv minen willen mit grozen triwen getan* (*Nibelungenlied*, 0617-30617,4). «Якщо ти з ним не одружишся, то ти виконаєш з усією вірністю мою волю».

У прикладі 8 підрядне безсполучникове умовне речення марковане корелятом *so* у головній частині. Присудок підрядного речення *wirdet* займає медіальну позицію, яка є нетиповою для підрядних умовних безсполучникових речень у сучасній німецькій мові. Підмет *er* розташовується контактено з присудком *wirdet*. Таким чином, приклад 8 демонструє вільний порядок слів.

9) *Het er daz swert enhende so wær ez Hagenen tot (Nibelungenlied, 0995,3). «Якби він тримав у руках своєї меч, то Хаген був би мертвий».*

У прикладі 9 безсполучникове підрядне умовне речення містить в головній частині корелят *so*. Присудок підрядного речення *het* займає ініціальну позицію, і розташовується контактено з підметом *er*, як це вимагають норми сучасної німецької мови. Отже, приклад 9 демонструє фіксований порядок слів підрядного речення.

Таким чином, порядок слів у прикладах 7 та 9 тяжіє до норм сучасної німецької мови, а у прикладі 8 є вільним.

Серед досліджуваних підрядних умовних речень нами виявлено 21,6% вживання корелята *so* із загальної кількості (116) проаналізованих одиниць. Серед них у 40% корелят *so* вживається в сполучникових підрядних реченнях та у 60% – у безсполучникових.

Випадки вживання корелятивів зафіксовані також у підрядних **причинових** реченнях, як у прикладах 10–12:

10) *So heizet mir gewinnen tusint iwerr man sit daz ich der minen bi mir niht enhan (Nibelungenlied, 0162,2- 0162,1). «Так допоможіть мені перемогти тисячу чоловіків, тому що я один не можу їм протистояти».*

У прикладі 10 підрядне причинове речення марковане сполучником *sit daz*. У головній частині в ініціальній позиції розташований корелят *so*. Підмет підрядного речення *ich* розміщений контактено зі сполучником *sit daz*, а присудок *enhan* знаходиться у фінальній позиції, що відповідає нормам сучасної німецької мови.

Випадки вживання кореляту *so* у підрядних причинових реченнях у досліджуваній пам'ятці є поодинокими, проте частіше вживався корелят *do*. Проаналізуємо наступні приклади:

11) *Do si bereitet waren do was in vf den Rin bereitet vlyzekliche ein starchez schiffelin (Nibelungenlied, 0375,1-0375,2). «Оскільки вони були готові, то на Рейні був споруджений сильний корабель».*

У прикладі 11 підрядне причинове речення марковане сполучником *do*. Воно розташоване у препозиції щодо головного речення. В головному реченні в ініціальній позиції розташований корелят *do*. Присудок підрядного речення *waren* займає фінальну позицію, а підмет *si* розташований контактено зі сполучником *do*. Така структура підрядного речення типова для сучасної німецької мови. Зафіксовані також випадки з корелятом *do* в головному реченні, а підрядне причинове речення знаходиться у постпозиції щодо головного, як у прикладі 12:

12) *Do mvste si beliben als ez solde sin (Nibelungenlied, 1165,3). «Вона мусила залишитись, оскільки інакше не могло і бути».*

У прикладі 12 у головному реченні корелят *do* розташований у ініціальній позиції. Підрядне речення марковане сполучником *als*. Складений присудок *solde sin* розміщений у фінальній позиції за нормами сучасної німецької мови.

Проаналізуємо кореляти в підрядних реченнях з **темпоральними відношеннями**:

13) *Do giengens wirtes geste da man in sitzen riet (Nibelungenlied, 0036,1). «Гості слідували за господарем, коли їх запросили до столу».*

У прикладі 13 підрядне речення часу розташоване у постпозиції щодо головного речення і марковане сполучником *da*. Головне речення містить в ініціальній позиції корелят *do*. Присудок *riet* займає фінальну позицію. Підмет *man* розташований контактено зі сполучником *da*. Таким чином, спостерігаємо фіксований порядок слів підрядного речення.

Проаналізуємо приклад 14:

14) *E daz daz was geschehn do hete sich div schone ze wnsche wol gecheit (Nibelungenlied, 0355,2-0355,3). «Перш ніж це відбулося, красуню одягли у гарне вбрання».*

Приклад 14 демонструє підрядне речення часу у препозиції щодо головного речення. Маркером підрядного речення є сполучник *e daz*. Присудок *geschehn* займає фінальну позицію. Головне речення містить корелят *do* в ініціальній позиції.

Зафіксовані випадки вживання корелятивів *da* та *do* в підрядних реченнях часу, як у прикладах 15–16:

15) *Do sy da nach in kamen da tet dem ingesind dy müde starcke we (Nibelungenlied, 1661,1-1661,2). «Коли вони прибули. То слуги скаржилися на втому».*

У прикладі 15 в головній частині розташований в ініціальній позиції корелят *da*. Підрядне речення марковане сполучником *do*, присудок *kamen* займає фінальну позицію.

16) *So lange wert div stille daz sin die kvniginne erdroz (Nibelungenlied 2285,4). «Тиша тривала так довго, поки вона не засмутила Етцеля».*

У прикладі 16 в ініціальній позиції головного речення розташований корелят *so*, який посилається на прикметник *lange*. Підрядне речення поєднане з головним сполучником *daz*. Присудок *erdroz* займає фінальну позицію. Отже, приклади 13–16 демонструють порядок слів, що є типовим для сучасної німецької мови. Приклади вживання корелятивів *so*, *da* та *do* в підрядній частині складних речень з темпоральним зв'язком нами не зафіксовані.

Згідно з нашим дослідженням, у підрядних реченнях часу корелят *do* трапляється у 13,1% випадках, *da* – у 1,6% та *so* – у 1,34%. Загальна кількість проаналізованих одиниць складає 373 підрядних речення часу.

Висновки. Таким чином, незважаючи на достатньо розвинену систему складного речення у середньовіснійнімецький період, у формуванні гіпотаксису брали участь кореляти, що уточнювали зв'язок між елементами складнопідрядного речення. Такі кореляти розташовувалися як у головному, так і в підрядному реченнях і диференціювали типи підрядності. Явище кореляції у середньовіснійнімецький період слугувало для уточнення значення багатозначних сполучників. Здійснений нами аналіз виявив, що найрозповсюдженішими корелятами у середньовіснійнімецький період були кореляти *do* та *so*, які вживалися переважно в підрядних додаткових, причинових часу та наслідку.

Отримані результати аналізу середньовіснійнімецької пам'ятки „Пісня про Нібелунгів” доводять, що синтаксис середньовіснійнімецької мови характеризувався тривалим час структурною варіативністю. Вибір моделей порядку слів підрядного середньовіснійнімецького речення, а також функції корелятивів та їхній вплив на розвиток середньовіснійнімецького синтаксису можуть бути покладені в основу подальшого наукового пошуку.

Література:

1. Жирмунский В.М. Общее и германское языкознание. – Ленинград: Наука, 1976. – 696 с.
2. Калмыкова Г.А. Диахронический аспект развития маркеров каузальных отношений в немецком языке. – Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика», № 3/2011. – С. 217–223.
3. Семененко Г.М. Порядок слів як засіб синтаксичного зв'язку в складнопідрядному реченні. Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп. ред. Корбозєрова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 5 – С. 159–163.
4. Солонцова Л. П. Theoretische Grammatik zum ersten Mal: Einstiegkurs / Теоретическая грамматика немецкого языка: Учебник для студентов языковых специальностей на немецком языке. – Павлодар: ПГПИ, 2013. – 240 с.
5. Строева-Сокольская Т. В. Развитие сложноподчиненного предложения в немецком языке. – Л.: Ленингр. гос. ун-т, 1940. – 106 с.
6. Цабалова О.Р. Сложные синтаксические комплексы с придаточными предложениями обстоятельственного типа в текстах немецкого средневековья: На материале романа XV в. „Понтус и Сидония”. – Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 – германские языки. Москва. – 2010.
7. Erben J. Abriß der deutschen Grammatik. 7. Auflage. Berlin. – 1964.
8. Paul H. Deutsche Grammatik. – Halle: Niemeyer, 1954. – Band III, Teil IV. – 447 s.

Оксанич М. П. Маркеры корреляции в средненемецком сложноподчиненном предложении

В статье рассматриваются функции коррелятов в подчиненных предложениях в средневерхненемецкий период. Установлено, что для дифференциации типов подчинения вместе с основным союзом или вместо него в главном или придаточном предложении использовались корреляты, такие как, например, *so* и *do*. Синтаксис средневерхненемецкого языка долгое время характеризовался структурной вариативностью.

Ключевые слова: коррелят, союз, подчиненное предложение, главное предложение, порядок слов, синтаксис.

Oksanich M. Correlates in a Middle High German complex sentence

Summary. The paper views the functions of correlates in a Middle High German complex sentence. To differentiate the types of correlation a conjunction or its substitutes, like correlative particles *so* and *do*, are used. The syntactic system of the researched period is characterized by structural variation.

Key words: correlate, conjunction, subordinate clause, matrix clause, word order, syntax.